

תמלול פרק - לשמוע את כל הקולות - שושי פרץ

מתוך ההסכת הכלה למעשה מבית היוצר של אגף בכיר חינוך יסודי מוריה טלמור, מנהלת את היחידה לטיפול בפרט משוחחת עם שושי פרץ, מנהלת תוכנית 'מורשה, באליאנס, כל ישראל חברים

פתיח: מה זה הפדגוגיה של זהויות? ואיך היא משנה את הדרך שבה אנחנו מלמדים ולומדים? מה זה אייג'נסי? ואיך תלמיד יכול גם לבחור, לפעול ולהשפיע? מה זה הון תרבותי? ואיך הוא משפיע על קידום הוגנות בחינוך? איך שומעים את הקול הפנימי של התלמיד ונותנים לו מקום? מה זה אומר לפעול מתוך הוגנות? כמנהלת? כמורה? כאדם?

מוריה: שלום, ברוכות וברוכים הבאים להסכת "הכלה למעשה". שמי מוריה טלמור, אני מנהלת את היחידה לטיפול בפרט באגף חינוך יסודי במשרד החינוך ומובילה גם את תחום ההוגנות בחינוך. בכל פרק נצלול יחד עם מומחים ומומחיות מהתחום ונבין מה זה אומר חינוך הוגן ואיך המושגים אייג'נסי וקואיג'נסי קשורים לכך. והפעם נעסוק בתחום החשוב והמשמעותי – הנכחת קולו הפנימי של התלמיד כחלק מפדגוגיה מבוססת זהות. מתחילים.

קול מהשטח: "היום ישבתי בשיעור והתעסקתי בעניינים שלי. כאילו הקשבתי למורה, אבל הראש שלי היה במקום אחר". \

מוריה: זהו נתן, תלמיד כיתה ו'.

המשך קול מהשטח: "המורה דיברה על טקסט שקראנו, על חלוצים שעלו לארץ. היא שאלה שאלות וחמשת התלמידים הקבועים ענו. לא אני. אם שאלתם, אני אף פעם לא מצביע. אני לא מרגיש שיש לי מה לתרום. ואז המורה ביקשה שנתחלק לקבוצות של ארבע. כל זוג שיושב בשולחן הסתובב לזוג שמאחוריו. קחו חצי דקה ותחשבו איך באה לידי ביטוי הציונות אצלכם בבית, או שתחשבו על דמות מהמשפחה שלכם שהיא מאוד ציונית באמירות או במעשים שלה. חשבתי על כל כך הרבה דוגמאות שיש לי בבית שמתחברות לציונות. הרי ההורים שלי ממש ממש ציונים. אבל הסיפור שהכי הדליק אותי זה הסיפור שרץ אצלנו במשפחה על סבתא רבתא שלי, שלא זכיתי להכיר. היא קיבלה משלוח של מצות מישראל לאתיופיה. אמרה לילדים ולנכדים שאף אחד לא נוגע בזה כי זה ממש קדוש. זה מארץ ישראל, ורק אחרי שנעלה לארץ נוכל לאכול את זה בארץ הקודש. אימא שלי סיפרה לי כמה

היא אהבה וחלמה על ישראל. מזל שאני צריך לספר את זה רק לקבוצה שלי. אין סיכוי שהייתי מצליח לספר את זה מול כל הכיתה. אני אף פעם לא מדבר מול כולם."

מוריה "שושי, מה עולה בך כשאת שומעת את הסיפור של נתן?"

שושי: אני מרגישה שיש פה חוויה שהרבה תלמידים חווים אותה. אני מרגישה ורואה מההסתובבות שלי בבתי ספר, שיש המון תלמידים שבאמת חיים בחוויה של "שקופים" בכיתה. יכולות לעבור הרבה מאוד שנים והם לא ידברו במהלך השיעור. הם לא מרגישים שיש להם מה לתת לכיתה. והמעבר הזה באמת לשיח בקבוצה קטנה, במיוחד שהמורה ממש מכוונת את השאלה ואומרת: "בואו תספרו אתם על החוויה שלכם מהבית" – זה מעבר מאוד נכון שמאפשר לו להביא את עצמו. ואני פוגשת את זה הרבה מאוד פעמים, שתלמידים מסוגלים להביא את עצמם ברגע שהמורה מגלה סקרנות ובאמת נותנת להם את המקום: "בואו תספרו לנו מה יש לכם בבית". אפילו ברמה האישית אני מתחברת לאותו נתן – הרגשתי הרבה פעמים בכיתה שאין לי כל כך מה להביא ומה לתרום לשיעור. הרגשתי שקופה, הרגשתי שאני לא באמת יכולה לדבר מול כולם. והרבה פעמים ניסיתי לפצות על זה בלפטט עם חברה שיושבת לידי או סתם להשתבלל בתוך עצמי, אבל לא ממש להיות בתוך השיעור, כי מה כבר יש לי לתרום?

מוריה: אז זו ההזדמנות להציג את שושי פרץ. שושי מנהלת תוכנית "מורשה" באליאנס "כל ישראל חברים", ועוסקת כבר 30 שנה בחינוך בלתי פורמלי בעמותות שונות. שלום שושי.

שושי: שלום וברכה.

מוריה: אני רוצה שנתחיל רגע מהבעיה שהזכרת. אנחנו יודעים שיש תלמידים שמסיימים את שנות הלימודים מבלי שישמיעו באמת את הקול שלהם בשיעור, בכיתה.

שושי: כן, בעיה מאוד מאוד נפוצה שחווים אותה הרבה תלמידים, ושבאמת נובעת מהמון סיבות. אני מרגישה שקודם כל תלמיד מרגיש שאין לו מה לתרום כל כך בשיעור, ובגלל זה הוא לא טורח להביא את עצמו. יכול להיות שאי פעם הוא אמר משהו והשתיקו אותו, הרגיש שמה שהוא אומר לא נכון, היו שיפוטניים כלפי הדעות שלו, אז לכן הוא החליט לא להביא את עצמו יותר. או שהוא לא כל כך חזק לימודית, ואז הוא מרגיש שאין לו הרבה מה לתרום. כל הדברים האלה ביחד גורמים הרבה פעמים לתלמידים לא להנכיח את עצמם, ולא לדבר ממש במהלך השיעור.

ילד מטבעו רוצה להנכיח את עצמו. רוצה להשמיע את קולו, רוצה להיות פעיל ומעורב בתוך השיעור, אבל יש חסמים שמונעים ממנו, והחסמים האלה בהרבה מאוד מקרים הם חסמים סביבתיים.

מוריה: כלומר, הסיבה שהילדים לא משמיעים את הקול שלהם זה בגלל המרחב הסביבתי. התגובה של הסביבה או התכנים שהסביבה מספקת.

שושי: אני מאמינה שבמקור הוא יודע שיש לו מה להביא, אבל משהו במרוצת השנים גרם לו קצת לעצור את זה, קצת לסגת מזה. לפעמים תוכנית הלימודים לא ממש תואמת את העולם שלו, ולפעמים פשוט הוא לא הרגיש שמישהו סקרן או מישהו נותן לו את המרחב. ואת יודעת, זה משפיע על הביטחון העצמי שלך, על איך אתה מעריך את עצמך, איך אתה תופס את התרבות שלך מבית. כל הדברים האלה ברגע שלא באמת נותנים לך מקום – ולהפך, התכנים לפעמים לא פוגשים את העולם שלך – אז עם הזמן אתה הולך ובעצם מפתח לעצמך מין חשיבה כזאת של: מה כבר יש לי להגיד? מה יש לי לתרום? יש פה 4-5 תלמידים מאוד מאוד חכמים, מאוד אינטליגנטיים, המורה מנהלת איתם את הדו-שיח, הם יודעים גם להגיד מה שהמורה רוצה. הרבה פעמים לצערי זה נראה שהמורה מכוונת נורא למקום מסוים, והתלמידים האלה יודעים להביא את המקום הזה, ולי אין מה לתרום בתוך הדבר הזה. אז כל מכלול הסיבות האלה גורם לתלמיד, עם הזמן, לחשוב שבאמת אין לו כל כך מה לתרום בשיעור, ולכן אין סיבה שהוא ידבר.

מוריה: אני עבדתי הרבה שנים כמורה במכללה, ואני זוכרת את אותם סטודנטים שתמיד פעילים. גם אני כמרצה, מורת מורים, הייתי עסוקה כל הזמן לבדוק שאני לא פונה לאותם חמישה תלמידים בתוך השיעור שלי באופן קבוע, ותמיד הייתי מגלה בסוף הסמסטר, כשעשיתי בחינה או כשהם היו צריכים להגיש עבודה, שהפסדתי, פספסתי חלק מהלומדים, מכיוון שהיה להם הרבה מה להגיד בתוך הבחינה, או בעבודה שהם הגישו. והם לא עשו את זה לאורך הסמסטר כולו, אבל זה מעלה איזושהי שאלת תם. יש אנשים שאולי לא רוצים להשמיע את קולם כי זה לא מתאים להם, לא כי אין להם מה להגיד, או כי הם מרגישים שמשתיקים אותם במובן כזה או אחר. אני אוכל לחשוב על חברים שלי בסביבה הקרובה, שכשאנחנו מנהלים שיח ויושבים כקבוצה, יש את השניים-שלושה שתמיד ידברו, יש את כאלה שידברו קצת, ויש כאלה שכמעט ולא פותחים את הפה. לא מדברים. וזה לא נובע מהעובדה שהסביבה לא מאפשרת, אלא הם לא רוצים. אז האם חשוב שכולם ידברו, או חשוב שכל מי שרוצה לדבר שזה יתאפשר לו?

שושי: קודם כל אני מאוד מסכימה איתך. יש מאפייני אישיות. יש אנשים שמדברים יותר ואנשים שמדברים פחות. מה שמטריד אותי מאוד, זה קודם כל, האם תלמיד מרגיש שיש לו מה לתת? כי אם הרבה פעמים לא אפשרו לו, ולא נתנו לו את המרחב הזה, עלול להיווצר מצב שהוא ירגיש באמת בתוכו שאין לו הרבה מה לתרום ואין לו הרבה מה להביא.

מוריה: וזאת פגיעה משמעותית בהוגנות למעשה.

שושי: לגמרי, לגמרי. אני חושבת שעם הזמן מתפתחת מין תופעה כזאת, שזה לא רק שאני לא מדבר כי אני ביישן, אני לא מדבר כי אין לי כל כך מה לתרום. וזה החשש. כי ברגע שאנחנו עושים "חברותא", או ברגע כמו המורה המקסימה הזאת, שבעצם אמרה להם: "לכל אחד יש סיפור" – היא יוצאת מתוך נקודת הנחה. ברגע שהיא אומרת עכשיו בסבב, ברביעיות: "כל אחד יספר על דמות

ציונית או מקרה ציוני שמתחבר לכם מהמשפחה", מה היא בעצם אומרת לתלמידים? היא אומרת: "לכל אחד ואחת מכם, גם אם יש פה 37 תלמידים בכיתה, זה לא משנה, אני מניחה פה שלכל אחד ואחת מכם יש מה לספר לנו. ואני סקרנית, אני רוצה לשמוע את הסיפורים האלה שלכם". אנחנו נעשה את זה קודם כל בקבוצות קטנות, כי קשה לשמוע את כולם, אבל יש לכם סיפור.

ברגע שאומרים לילד: "יש לך סיפור, אני סקרנית, אני רוצה לשמוע את הסיפור שלך", משהו משתנה לו, ואז הוא פותח את הפה. עכשיו, למה באמת כל כך חשוב שהוא יפתח את הפה? כאילו, את אומרת שיש אנשים ביישנים. ברגע שתלמיד רגיל יותר לדבר, הוא מפתח את היכולות שלו, את ההמשגה שלו, את ההבעה בעל פה שלו, הוא שומע את עצמו מדבר, ואז הוא גם באמת בונה את הדעה, את המחשבה, את כל העולם הפנימי שלו – הוא בעצם נותן לו ביטוי החוצה. אם הוא לא מדבר, אם הוא כל הזמן שותק – והיום גם עם המסכים בכלל, התלמידים מאוד מאוד פסיביים כי הם צופים במסך – הוא בעצם לא בונה עולם פנימי שמאוד מאוד חשוב שהוא יבנה. זה חלק מהזהות שלו, שהוא יבנה את כל האמירות שלו, את כל המחשבות שלו, את הדעות שלו, יוציא אותן החוצה, וישמע את עצמו מדבר. מאוד חשוב בהתפתחות שלו.

מוריה: את אומרת כאן דבר מדהים. את אומרת שאם המחשבה היא שהדיבור חשוב רק בשביל להרגיש שהילד פעיל, או כדי שנוכל למשב אותו, יש כאן משהו מאוד משמעותי בפיתוח הקול הפנימי, לא רק הקול החיצוני. אלא הצורך הזה – תדבר, כי אם אתה תצטרך להוציא את המילים, להגות אותן, תצטרך לחשוב עליהן בצורה יותר מסודרת, להמשיג את זה ולבנות איזשהו מערכת שיח עמוקה, ברורה יותר, וזה מפתח אותך בין אם שמעו אותך שני אנשים, בין אם שמע אותך אדם אחד ובין אם שמעו אותך כיתה שלמה, אבל הדיבור הזה – יש לו ערך כדיבור.

שושי: לגמרי, לגמרי. זאת אומרת, אנחנו נתקלים היום בהרבה דיונים שהם לא באמת דיונים. אנשים חותכים, אנשים אומרים אמירה מאוד קיצונית, ובזה הם סוגרים את הדיון. לא באמת מסוגלים להיות בתוך שיח מורכב, ואנחנו רוצים לפתח באמת אזרחים פעילים, שיודעים לחשוב, לנמק את הדעה שלהם. אם אנחנו לא נאפשר להם בזמן השיעור... יש לנו המון המון זמן לקיים את התורה שבעל פה. הרבה פעמים אנחנו נורא דורשים מהתלמידים לנמק את התשובה במבחן, אבל הם כותבים את זה, הם לא שומעים את עצמם מדברים. ברגע שהם ישמעו את עצמם מדברים, אני מרגישה שגם הדיבור שלהם יהיה יותר מכבד, יותר מלא, יותר מנומק, ושוב – הם יתחברו לכל העולם התרבותי, הערכי, המשמעותי, עם כל התובנות שהם אספו במרוצת החיים, ויבנו לעצמם זהות. את יודעת, זה משהו שמתפתח. אז בהתחלה הילד יגיד מילה, אחר כך שתי מילים. לאט לאט הוא מצליח לבסס את עצמו, מצליח לבנות לעצמו עולם שלם, שהוא עולם שבעל פה, שלא יכול להיות רק עולם שבכתב. הרבה פעמים גם בכתב אנחנו משננים דברים שלמדנו, אנחנו כאילו שמענו אותם מהמורה, ואז אנחנו מקיאים אותם במבחן. אני רוצה שהוא מתוך העולם שלו, מתוך המחשבות שלו, מתוך דברים

שהוא שומע בבית, מתוך התרבות שלו שהיא מעניינת אותי – אני רוצה שאת זה הוא יאמר בעל פה, ואת זה הוא יבסס.

מוריה: זה מעניין. לי הרבה יותר קל להביע דברים בכתיבה, אז יכול להיות שגם זה ערוץ מתאים. אתמול דיברתי בפני קהל משפחתי, אירוע משפחתי שקורה אחת לשנה. כל היום ניהלתי דיאלוג עם עצמי לקראת הכתיבה. את הכתיבה עשיתי ב-20 דקות, אבל יום שלם בניתי את הכתיבה הזאת. אחר כך גם הקראתי, אז גם שמעו את הקול החיצוני, אבל הקול היה קודם כל פנימי. אז אני לגמרי מסכימה ומבינה עם מה שאת אומרת כאן, לגבי החשיבות הזאת של בסוף לדבר. כי אם אף אחד לא היה שומע אותי, לא הייתי עושה כנראה את כל הדיאלוג בצורה כל כך מבוססת.

אז הבנו שדיבור הוא דבר חשוב, הבנו שדיבור בקול הוא דבר חשוב, והבנו גם שצריך לייצר מרחב שמתאים לדבר, כי אם אנחנו לא מייצרים את המרחב הנכון, לא רק שילדים לא ידברו, אולי אנחנו גם מייצרים אצלם איזושהי אילמות מסוימת במובן הזה – לא רק לשנות בית הספר שלהם, אולי גם לשנים הבאות. אז איך אנחנו יוצרים מרחב שכזה? מה השיח הנכון בין מורה לבין תלמידים, שיכול לייצר את אותו שיח ואותו דיבור קולי, פנימי, ואחר כך חיצוני של התלמיד?

שושי: אני חושבת שמורה כשהיא נכנסת לכיתה, היא צריכה להיות בסקרנות מאוד מאוד גדולה, בקשב מאוד מאוד גדול, ממש הקשבה פעילה. מתוך תפיסה – יש לזלדה שיר שככה קופץ לי עכשיו, נקרא לו "חג משפחתי" – מתוך תפיסה שכל תלמיד הוא ממש אוצר. יש מאחוריו עולם שלם של ערכים, מנהגים, מסורות, תמות, תפיסות. ואני עכשיו רואה את התלמיד, אבל בעצם יש סביבו הילה שלמה של משפחה, של זהות. וברגע שאני כמורה נכנסת לכיתה ככה – זה מאוד לא פשוט, כי יש לי הרבה תלמידים – אבל קודם כל המיינד שלי אומר: מה שאני רואה פה בכיתה, לא תמיד משקף את כל העולם הזה. והתפקיד שלי (שזה תפקיד מאוד מאוד קשה, ועוד מעט נחשוב על כל מיני פרקטיקות איך אני אעשה את זה) זה באמת לחשוף את העולם הזה. זה להביא אותו כאן לכיתה, שכולם ישמעו, שיראו את המגוון. גם יש לנו הזדמנות פה בחברה הישראלית, מגוון תרבותי מאוד מאוד גדול שחשוב גם לתת לו מקום. ושתלמיד שומע כל מיני מנהגים וערכים שקיימים במשפחה אחרת, אז גם זה נותן איזשהו הון תרבותי ונותן מקום לכל תלמיד, וגם זה מלמד את אותו תלמיד שמקשיב לתפוס מורכבות, לתפוס מגוון, לתפוס שהדברים הם לא שחור ולבן, הדברים הם הרבה יותר פתוחים מזה. אז יש פה המון יתרונות שאנחנו מגלים, אבל קודם כל המורה נכנסת עם סקרנות לכיתה – זה הבסיס ללמידה הזאת.

מוריה: סקרנות להכיר את הילד או התלמיד השלם? כי הרבה פעמים כשאנחנו מדברים במשרד החינוך על "הילד השלם", אנחנו מדברים על ההיבטים הרגשיים, החברתיים, ההתנהגותיים והלימודיים שלו כמובן. ומה שאת מוסיפה כאן... יכול להיות שזה יכול להיכנס להיבטים רגשיים, אני לא יודעת, אני צריכה לחשוב על זה, אבל הסקרנות להכיר את הילד השלם זה לא רק להכיר אותו,

אלא להכיר גם את כל התיק שהוא מביא איתו לכיתה. את כל אותו הון תרבותי, הון סימבולי, כפי שאנחנו משתמשים במונח, שאיתו הוא מגיע. זאת אומרת, זה לא רק הילד – זה המשפחה, זה הקהילה, זה התרבות שאיתה הוא מגיע.

שושי: לגמרי. וכשאתה מביאה טקסט לכיתה, אז הרבה פעמים אני מכינה שיעור ואני נורא סגורה עם הטקסט. אני יודעת לאן הטקסט מוביל, ואני רוצה להוליך את התלמידים לשם. אז אנחנו הרבה פעמים אומרים לא. הטקסט הוא סוג של בסיס לשמוע לאן התלמידים לוקחים אותו. זאת הסקרנות. כמובן שאנחנו עושים גם חיבור לזהות, למשפחה. אם יש איזו דמות בטקסט שעוסקת בנתינה, אז "איך נותנים אצלך בבית?". שוב, אני מניחה שנותנים אצלך בבית. אני רוצה לשמוע את זה, אני רוצה לשמוע על דמות שהיא משקפת בשבילך, או היא דוגמה ומופת לנתינה. אימא שהיא עוסקת בנתינה, וכולי וכולי. אז כמובן יש את העולם התרבותי העוטף את התלמיד, אבל גם יש את התלמיד עצמו עם הדעות שלו. איך הוא תופס כשהוא מסתכל על הסיפור, מה הוא רואה בסיפור. אני צריכה לבוא מספיק סקרנית. יכול להיות שהוא ייקח את הסיפור למקומות שונים מאוד ממה שאני לקחתי, אבל זה היופי. סך הכל, כל התרבות שלנו מלאה בפרשנויות. אם תסתכלי על לימוד התורה – כל מילה בתורה לוקחת פרשנים למקום אחר. הם שאלו שאלות על המילים, הם שאלו שאלות על מה שהם רואים. והיה להם מרחב מספיק בטוח להביא את התפיסות שלהם. הם מביאים את התפיסות שלהם לתוך הפרשנות. אני רוצה שגם לתלמידים יהיה מרחב בטוח כזה. שהם מסתכלים על משפט והם שואלים עליו שאלה, הם מנסים לפרש אותו, וככה הם מביאים גם את עצמם, את העולם שלהם. ושוב, אני חוזרת להתחלה – הם שומעים את עצמם מדברים. שזה מאוד מאוד חשוב, נותן להם המון ביטחון והמון הערכה עצמית ליכולות שלהם, למסוגלות שלהם.

מוריה: זאת אומרת שמעבר לסט השאלות הדי רגיל שמורה יודעת לשאול על טקסט, היא צריכה להרחיב את מעגל השאלות שלה, ולשאול שאלות שקשורות לחיבור בין הטקסט לילד. איזה שאלות למשל?

שושי: אז באמת כמו שאמרת, מאוד חשובה הרלוונטיות של הטקסט לעולם של הילדים. אנחנו נבחר בטקסט שהם פוגשים ביום-יום, מקרים שהם פוגשים ביום-יום, ומאוד מאוד רלוונטי אליהם. אבל אני רוצה לשמוע מהילדים על: "מה אתם חושבים על הדמויות?", "מה אתם חושבים על מה שהדמות עשתה?". פחות שאלות, כמו שאת אומרת, של הבנת הנקרא, אלא יותר מעבר – שאלות חשיבה, שאלות שמעוררות שיח, שאלות שמאפשרות לי לפתוח את הטקסט הזה לדיון. "האם הייתם נוהגים כך?", "האם הייתם נוהגים אחרת?", "איזו דמות במשפחה שלכם אתם יכולים להפגיש עם הדמות הזאת מהטקסט?". הטקסט מאפשר לנו באמת מרחב מאוד גדול של הזדהות, ואני רוצה שהילד ממש יכנס פנימה וישפיע. "האם גם אתה היית נוהג ככה?". זאת אומרת, האם היית הופך את הסיפור? היית עושה אותו אחרת? וכולי וכולי. ממש יביא את העולם שלו לתוך הטקסט.

מוריה: בואי נשמע עוד קול מהשטח.

קול מהשטח: הכל היה מאוד מפתיע.

מוריה: זאת נעמה, מחנכת כיתה ו'.

המשך הקול מהשטח: "יצאנו לטיול שנתי. לקראת אחר הצהריים התלמידים התחילו להראות חוסר סבלנות. המדריך לא היה להם מספיק מעניין, הנופים לא הלהיבו אותם, והם התלוננו על המסלול. בשלב מסוים הם התחילו לשאול כל הזמן: מתי מגיעים כבר לאכסניה? כשהודעתי שאנחנו עוצרים בקבר רחל, הייתה התלהבות. אפילו שני תלמידים שמו כיפה. כשהגענו, הם אמרו לי: 'אבל המורה, זו לא רחל אמנו'. רחל אמנו? שאלתי בהפתעה. זו רחל המשוררת. הם היו כל כך מאוכזבים".

מוריה: שושי, סיפור אמיתי?

שושי: לגמרי, סיפור שאני פגשתי מביקור שלי בבית ספר. אני חייבת להודות שבהתחלה מאוד הופתעתי, ואולי אפילו קצת צחקתי. האי-הבנה הזאת, את יודעת, מקרים של אי-הבנה בין רחל המשוררת לרחל אמנו. ואולי אפילו בהתחלה קצת חשבתי לעצמי: מה אתם כל כך מעריצים את רחל אמנו? אתם לא יודעים איפה היא קבורה? אתם נמצאים עכשיו בצפון. הרבה פעמים יש לנו כזאת ביקורת על הבורות לפעמים של התלמידים. אבל אחרי שהעמקתי טיפה, פתאום אמרתי: וואו, איזה מדהים. איזה מדהים שלתלמידים יש חיבור כל כך גדול למסורת מהבית. הם לא קיבלו אותה בבית ספר. והוא כל כך משמעותי, החיבור הזה, שמילת קוד, "רחל" – אנחנו קופצים עכשיו ל"רחל" – ישר מכניסה אותם למין מוד של כבוד, סקרנות. וואו, אנחנו הולכים לפגוש עכשיו את קבר רחל אמנו. ואין לי ספק שזה משהו שיכול מאוד להתפסס בבית ספר. זאת אומרת, גם פה, במקרה הספציפי הזה, זה משהו שבית הספר פספס. ערך מאוד מאוד גדול מהבית, שגורם לתלמידים מאוד להתחבר. בקלות אנחנו יכולים לפספס אותו. כי אנחנו הולכים על מה שאנחנו מכירים, ומאוד מאוד חשוב לנו להראות להם את רחל המשוררת, שהיא באמת דמות מאוד מאוד חשובה.

מוריה: אז מה הפספוס כאן? כי למעשה רחל המשוררת קבורה במושבה כנרת. הם נמצאים בצפון. הפספוס זה לא שהם הגיעו לקבר רחל המשוררת ולא לקבר רחל אמנו. אני מניחה שאת מתכוונת לפספוס אחר.

שושי: לגמרי. גם אי אפשר לצערי להגיע לקבר רחל אמנו, מבחינה ביטחונית זה מורכב. אבל תחשבי על סיטואציה שהמורה המחנכת שלהם, שהיא נורא קרובה אליהם, הייתה יודעת את הפריט הקטן הזה. שרחל אמנו זה קוד שמקפיץ את התלמידים, שמחבר את התלמידים. איזו עוצמה. אנחנו הרבה פעמים רוצים לחבר את התלמידים, אנחנו הרבה פעמים מנסים לחשוב מה מלהיב אותם. אז זה מפתיע, אבל רחל אמנו מלהיבה אותם. אם רק המחנכת הייתה יודעת את הפרט הזה, הייתה

יכולה... את יודעת, יש שירים שרחל המשוררת כתבה על רחל אמנו. סך הכל מבחינת ביוגרפיה תחשבי כמה הן דומות. הייתה יכולה לעשות שיעור מקדים, הייתה יכולה להגיד להם: "אנחנו נבקר את רחל המשוררת, בואו תכירו את הסיפור שלה, בואו תכירו את הסיפור של רחל אמנו". יכול להיות שהם לא יודעים עד הסוף את הסיפור של רחל אמנו. זה אמנם קוד תרבותי מאוד מאוד חזק אצלם בבית, אבל עובדה – הם גם לא ידעו בדיוק איפה היא קבורה. אז אם רק המחנכת הייתה מנצלת את הפריט הקטן הזה, שהוא מאוד משמעותי עבורם, באמת לחבר אותם לרחל המשוררת, כבר הטיול היה נראה אחרת. תחשבי כל הזמן אם היינו מצליחים בחינוך לקחת את הדברים הקטנים האלה שהם מאוד מדברים אל התלמידים, והם משמעותיים – אני לא אומרת עכשיו בהכרח להפוך את כל ההוראה לטיקטוק, לא. אבל כן, לקחת את הדברים שהם מקבלים מהבית, שהם ערכים מאוד משמעותיים עבורם. אני גיליתי למשל שכיבוד הורים זה נושא מרתק, שהתלמידים אוהבים לדון בו. זה משהו שמתחבר אליהם מהבית. לקחת את ה"אייקונים" האלה וסביבם לעשות שיח. אבל בשביל זה אני צריך להכיר את התלמידים. אני צריך להכיר את העולם שלהם ואת ההון התרבותי שלהם.

מוריה: לגמרי. הדוגמה שנתנו במקרה הזה זה חיבור למסורת בהקשר של רחל אמנו. אבל אני מניחה שיש דוגמאות נוספות ורבות מתרבויות שונות.

שושי: לגמרי. אנחנו פוגשים הון תרבותי בכל תרבות, בכל ילד שיש מאחוריו. ברגע שאנחנו באים סקרנים, אנחנו פוגשים. היה לנו בית ספר בחיפה שתכננו לעשות מעגלי שיח להורים ולתלמידים. ופתאום קלטנו שיש תלמידים שעלו מאוקראינה לפני כמה חודשים. הם לא מצליחים באמת לנהל שיח בשפה, וגם בטח לא ההורים שלהם. והחלטנו לעשות מעגלים בשפה שלהם. וזה פתח מרחב ענק של שיח כל כך מקרב בין ההורים לתלמידים. פשוט פעולה פשוטה. פשוט תרגמו את דף המקורות לשפה שלהם. ניהלנו את השיח בשפה שלהם. נתנו לתלמידים שמנחים גם ככה את השיח – אצלנו התלמידים מנחים את ה"חברותות" – לעשות את זה בשפתם. וישר נפתח שם האוצר שלהם. המון סיפורים. אחת האימהות סיפרה שהם חגגו פורים במרתף. הילד שלה לא הכיר את הסיפור הזה. תחשבי, כמו נכסים כאלה שנמצאים סגורים בתוך תיבה, ועל ידי כל מיני פעולות פשוטות – רק אם אני באה עם סקרנות – אני פותחת את התיבה ואני מאפשרת לכל הנכסים האלה לצאת החוצה. כי אני יוצאת מתוך נקודת הנחה שיש נכסים. זה שוב חוזר למה שאמרנו בהתחלה. המורה שיצאה מתוך נקודת הנחה שיש דמויות ציוניות במשפחה. היא קבעה את זה כאקסיומה. אז אם אני הולכת עם האקסיומה הזאת, אני פשוט צריכה לתור ולחפש אחר הנכסים האלה.

מוריה: מדהים. אני מנסה לחשוב מה קורה אם לא היו ילדים שיש להם היסטוריה של ציונות במשפחה, או שהם לא ידעו להבין שזה מבטא את ההיסטוריה הציונית הזאת. זאת שאלה אחרת. אני גם אגיד שהתחברתי באופן אישי לדוגמה של רחל המשוררת ורחל אמנו. אבי, זכרוננו לברכה, אליעזר, גדל בטבריה. מבחינתנו, רחל המשוררת היא דמות תרבותית שליוותה אותנו כל חיינו. לא הייתה פעם אחת שהגענו לטבריה ולא עצרנו בבית העלמין של קבוצת כנרת, ולא הוצאנו מהקופסה

את הספר של השירים, ולא ישבנו על שפת הכנרת ושרנו את "שם הרי גולן" ואבא שלי היה מראה לנו איפה "הדקל שפל הצמרת". מצד שני גם הכרנו כמובן את קבר רחל אמנו. הגענו, התפללנו. אני אדם שומר מצוות ומאמינה. וכשלאבא שלי מלאו שבעים וחגגנו לו שבת בטבריה, כתבנו בסדר היום שאחרי סיור בטבריה אנחנו נבקר בקבר רחל ומשם נגיע למלון. ובעלי אמר: "אני לא מבין מה ההיגיון. למה הגענו לטבריה בשביל לנסוע לכיוון חברון ולחזור חזרה?". ואז הבנתי שיש הבדלים תרבותיים בתוך התהליך

שושי: תחשבי שהוא לא גדל על זה. הוא לא היה עם המשפחה שלו והוציאו ספר שירה. הוא גדל על משהו קצת אחר. גם אני פגשתי את זה עם בעלי כשהתחלנו לצאת. שהיה מאוד מאוד ברור כשהולכים לקבר רבי מאיר בעל הנס... אליי זה לא מדבר. זאת אומרת, המשפחה שלי אף פעם לא עשתה את העצירה הזאת. אני חושבת שזה כל מיני דברים שאתה בחינוך מבין שהתפקיד שלך לגלות אותם. כמו גילוי כזה. כמו שאתה תר אחר הדעות של התלמידים, אז אתה תר אחר ההון התרבותי שלהם.

מוריה: אז אחרי שהבנו את החשיבות הזאת של השמעת הקול ושל ההון התרבותי, אני רוצה לחזור לפרקטיקה. פרקטיקה ספציפית שאת מציגה ופועלת בה, ואני אשמח שתספרי עליה.

שושי: אז באמת אנחנו בתוכנית "מורשה", הפרקטיקה המובילה שלנו היא "חברותא". אנחנו מאוד מאוד מחזקים את החברותא. אותה שיטה עתיקה של חז"ל. בעצם מה הם אמרו? למה היה להם כל כך חשוב להנכיח את החברותא? אני לא יכולה להיכנס לראש שלהם, אבל אני מאמינה מתוך כל הרבה מאוד סיפורים שקראתי וכל מיני אגדות שמרוממות את העניין הזה של החברותא, שהם הבינו שדרך החברותא גם תלמידים יכולים לחדד אחד את השני, לדייק אחד את השני ולהביא את העולם שלהם. זאת אומרת, אני מאמינה שחז"ל כבר הניחו שיש עולם לכל תלמיד בבית המדרש, כמו ההנחה שאנחנו מדברים עליה עכשיו. ואנחנו מנכיחים חברותא. יש לנו פדגוגיה מאוד מאוד מסודרת. אנחנו קוראים לה **פלי"א**, שזה ראשי תיבות של **פתיח, לימוד ואסיף**.

הפתח יחבר את התלמידים לנושא. אנחנו מגדירות בעצם נושא כלשהו שהשיעור עוסק בו, וכבר אנחנו מתחילות לחבר את התלמידים לנושא. לדוגמה, אם יש פרק בתנ"ך שעוסק בתלונות בני ישראל, אז אני לא אכנס לכיתה ואני אגיד לתלמידים: "בואו תפתחו את הפרק הזה ונתחיל לקרוא אותו". לא. אני קודם כל אדבר על תלונות בחיינו. קצת כזה להתחבר לחיים שלנו, לאחים שלנו, למשפחה. לדבר קצת על עין טובה, איך אני יכול בעצם לראות טוב ולא רק להתלונן על המציאות.

מוריה: מייצרת קשרים. אני עסוקה מאוד בנושא של נירופדגוגיה, שאחד העקרונות המאוד חשובים זה חיבור בין ידע קודם לידע חדש. פה את בעצם מדברת על חיבור בין הון תרבותי מסוים לאולי הון תרבותי נוסף. בין ידע קיים, ידע קודם שכולל בתוכו את כל עולם הערכים והתפיסות וכולי, לבין

הדברים הבאים שאני רוצה ללמד את הילד. יש כאן באמת חיבור בין עולמות לצד דברים נוספים, כמו הסיפור של חיבור לזהויות, בין זהויות שונות בתוך התלמיד.

שושי: לגמרי, לגמרי. אז זה הפתיח, זה התפקיד של הפתיח. הוא גם מעורר בכיתה משהו אחר, כי אני קודם כל מתחילה מהם, מהעולם שלהם. אז הם מהר מאוד מצטרפים לשיח, וזה גם שיח מאוד לא שיפוטי. אין פה נכון או לא נכון, יש כל אחד עם החוויה שלו. ואני כמורה רוצה לשמוע את החוויות שלהם.

מוריה: הסיפור של הסקרנות שהזכרת קודם בא לידי ביטוי בפתיח הזה.

שושי: כבר בתחילת השיעור. יכול להיות שזה יהיה במליאה – המורה יחד עם התלמידים תרצה לשמוע אותם, אבל תמיד תרצה לשמוע את כולם. יכול להיות שהיא תפזר תמונות, וכל אחד בוחר תמונה ואומר למה דווקא הוא בחר בתמונה הזאת ואיך זה מתחבר אליו ולנושא הנלמד. יכול להיות שהיא תעשה את זה בחברותא. יכול להיות שהיא תשים קובייה בכל קבוצה, ועל הקובייה יהיו שאלות, וכל תלמיד יזרוק את הקובייה. וזה לא משנה מה – מה שמשנה לי שכבר בתחילת השיעור הוא מביא את העולם שלו. הוא מנכיח את עצמו. ואין פה עניין של אחד שהוא יותר חזק לימודית, לא חזק לימודית, התמודדות אינטלקטואלית, התמודדות אוריינית עם הטקסט. לא. קודם כל אני מביא את העולם שלי, יש לי מה להביא. המורה רוצה לשמוע אותי, החברותא רוצה לשמוע אותי. אז זה הפתיח של השיעור.

ואז אנחנו מגיעים ללימוד. ובלימוד אנחנו מאמינות ששיח משמעותי צריך לנבוע מאיזשהו טקסט. הוא לא יכול לבוא בחלל ריק. ואנחנו בוחרות טקסטים שיכולים להתפרש להרבה מאוד כיוונים ויש בהם מורכבות. לא משהו מאוד מטיפני עם טענה מאוד ברורה, אלא משהו שהוא פתוח, שאני יכול לקחת אותו ולהבין אותו בכל מיני דרכים. אנחנו לומדים את הטקסט. מאוד חשוב לנו להתגבר על המכשול הזה של העברית, של האוריינות. אנחנו כן דרך שאילת שאלות מנסים להבין את הטקסט, אבל אחרי הבנת הטקסט, אנחנו מהר מאוד רוצים לקחת את הטקסט הזה ולדון בו, לשוחח עליו. איפה הוא פוגש אותי? איפה הוא פוגש את הזהות שלי? זה שלב הלימוד. ולפעמים הוא ייעשה בחברותות, לפעמים הוא ייעשה במליאה. לפעמים אני אקרא את כל הטקסט במליאה בשלבים ואז אני אתן להם בחברותות להמשיך. לפעמים אני אבקש מהם לשאול שאלות. יש הרבה מאוד מתודות שהן מאוד מאוד פעילות. גם בתוך הלימוד הן מאוד מאוד פעילות. זה לא הרצאה, זה לא משהו פרונטלי, אלא אני כל הזמן רוצה לשמוע אותם. אז אם אני אחלק את הטקסט לשורות, אני אחרי כל שורה רוצה לשמוע את דעתם.

מוריה: ה-פ' זה הפתיח, אותו תהליך של יצירת הקשר או ההקשר בין התוכן לבין החיים של התלמידים. אחר כך יש את ה-ל' של הלימוד, של בחירת טקסט שמאפשר את אותה פרשנות אישית – ואמרת לכן אנחנו בוחרים את הטקסט שמאפשר את זה, הפתוח יותר. אז מה זה א'?

שושי: א' זה אסיף. אסיף זה בעצם "מה אני מוציא מפה?". בתפיסה שלנו, תלמיד שנכנס ללימוד צריך לצאת אחרת מהלימוד. משהו צריך להשתנות בו. לא בהכרח ישנה את כל ההתנהגות שלו למחרת, אבל כן – משהו הוא לוקח מהלימוד ברמת התובנות, ברמת המחשבה, ברמת העשייה.

מוריה: קודם כל ברמת ההמשגה.

שושי: לגמרי. ברמת ההמשגה – להבין את המושג מכל מיני אספקטים, בכל מיני היבטים. להבין גם... אנחנו משתמשים בטקסטים מארון הספרים היהודי-ישראלי, אז גם זה מאוד מעניין – מה יש ליהדות לומר ואיך היהדות מתייחסת לערך הספציפי הזה בכל מיני היבטים.

מוריה: למה דווקא בטקסטים האלה?

שושי: טוב, קודם כל, אני חושבת כשמדברים על זהות של ילד, אז בטח ובטח בתקופה שלנו היום, אני חושבת שילד צריך מאוד להתחבר לזהות שלו, מיהו. ולהתחבר ליהדות שהיא יהדות מתונה, יהדות שבמרכזה ערכים חברתיים. היום השיח הוא כל כך מקוטב וכל כך קיצוני, ולי חשוב שהתלמיד יעמיק בתוך הטקסטים האלה ויראה את עולם הערכים בתוך הטקסטים. יראה כמה השיח הוא מורכב, כמה השיח הוא לא חד-משמעי. מהי תרבות המחלוקת על פי היהדות? איך החכמים היו חולקים אחד על השני?

מוריה: אז אתם נותנים לו טקסטים מורכבים להתמודד עם עולם מורכב.

שושי: בדיוק. עם עולם מורכב, לשמוע גם דעות שונות בכיתה. זאת אומרת, הטקסט הוא לא שלם אם אני לא אשמע מגוון דעות. אנחנו לא מלמדים את הטקסט בצורה חד-גונית, אלא יש פה איזו הפריה ולמידה משותפת שיכולה לקחת את הטקסט להמון המון כיוונים. וזה חלק מהדברים שחשובים לנו בתרבות דיון, במגוון דעות. ילד מגיל מאוד מאוד צעיר מתרגל, מתחיל לאט לאט להתרגל לשמוע כל מיני דעות.

מוריה: כמה צעיר?

שושי: בתפיסה שלנו, העבודה ממש עם הטקסטים מתחילה בכיתה ד'. תלמיד בכיתה ד' הוא לא רק לומד טקסטים אלא גם מנחה טקסטים. אבל גם בכיתות א', ב', ג' אנחנו חושבים שבכל מיני מתודות אחרות – שאולי הן לא בהכרח טקסטים, יותר שילוב תמונות, יותר שילוב דברים שיהיה לו יותר קל – אבל אני חושבת שתלמיד כבר בכיתה א' צריך ללמוד לדבר, להביע את עצמו, להיות בתוך שיח, להקשיב לאחר, לנהל דיאלוג, להיות מסוגל להקשיב לחבר שלו. אז אנחנו ממש מתחילים בגילים מאוד מאוד צעירים. אותם תלמידים שאנחנו מכשירים אותם להוביל חברותא – את זה אנחנו מתחילים מכיתה ד', כי זה באמת דורש להחזיק 45 דקות של ניהול שיח סביב טקסטים, וזה מצאנו לנכון שזה מתאים יותר בגיל הזה. פעם התחלנו רק מחטיבת ביניים, עד שמנהלת אחת מאוד מאוד

חמודה אתגרה אותנו ואמרה שהיא חושבת שאפשר לרדת לד', וגילינו שזה מדהים. שבאמת ילד בכיתה ד' יכול להנחות טקסט למבוגרים, להורים, אם רק נותנים לו במה.

מוריה: אז מה נחשב בעיניך לדיאלוג טוב?

שושי: אני חושבת שכשאתה נמצא בתוך דיאלוג טוב, אתה צריך לצאת אחרת מאיך שנכנסת. אפילו בדבר קטן. אפילו בתובנה קטנה. אפילו בהמשגה כמו שאמרת, אפילו בעשייה. ממחר בבוקר בא לי לעשות משהו קצת אחר כתוצאה מהשיח הזה. ושמעתי דעה אחרת שאולי לא חשבתי עליה. ואולי היום אני קצת יותר... אם זו דעה של חכם כלשהו, אם זו דעה של מישהו בכיתה שלי. ואני גם חושבת שהטקסטים האלה, בגלל שאנחנו מתמקדים מאוד בערכים חברתיים, אז אולי אני רואה את החברה אחרת, אני מתנהג אחרת. משהו גם באחריות שלי כלפי החברה, בסולידריות שלי, צריכה להשתנות. יש פה הרבה מאוד שינויים – זה נשמע מאוד מאוד גדול, אני מאמינה בשינויים מאוד מאוד קטנים – אבל אני לא יכולה לצאת מדיאלוג בדיוק כמו שנכנסתי. בעיניי זה דיאלוג לא אמיתי.

מוריה: וילדים יודעים לעשות את זה? הם גם יודעים להגיד בהמשך מה השינוי שהם עוברים?

שושי: לגמרי. הם גם יודעים להגיד וגם אנחנו רואים את זה ממש. אנחנו רואים תלמידים, למשל דוגמה של מובילי חברותא אשר ממש כל שבוע לומדים ומלמדים – ההתנהגות שלהם אחרת בהפסקה. הם פתאום רואים סיטואציות שהם לא ראו. הם פתאום רואים את הילד הזה שהוא קצת מתוסכל, שלא ראו אותו קודם. הם פתאום רואים איזה מנהגים מדהימים יש לסבא וסבתא שלהם שהם לא הכירו. דיברנו מקודם על ההון התרבותי, אבל אנחנו הרבה פעמים נתקלים בתלמידים שלא מכירים את ההון התרבותי של המשפחה שלהם, ואנחנו שולחים אותם לעשות שיעורי בית, לבדוק, לבחון.

מוריה: זאת אומרת, אתם מפתחים לא רק שהמורה צריכה לקיים סקרנות, אלא אתם מפתחים את הסקרנות הזאת אצל התלמידים.

שושי: לגמרי, לגמרי. ואם אני נמצא בתוך לימוד כזה, אם אני לומד להקשיב לחבר שלי בכיתה, או שאני מוביל חברותא והתפקיד שלי (ואנחנו ממש מתרגלים את זה איתם) זה לשמוע את המשתתפים במעגל ולשאול אותם כל הזמן שאלות שיחלבו אותם, כאילו ממש להוציא את הפנים שלהם – אז אני גם אחר כך יודע לשאול את השאלות האלה את סבא וסבתא ואת אבא ואימא ואת הדודים. אני מגלה סקרנות כלפי כל הנוכחים סביבי. ואם יש עכשיו ליל סדר ואני יושב – אני הרבה יותר בתוך האירוע. אני לא רק מקריא מההגדה ועובר הלאה. אני שואל שאלות. שאגב, אם כבר מזכירים את ליל הסדר – זה המהות של פסח וזה המהות של ליל הסדר. ממש, היהדות ממש, התרבות שלנו, ממש נתנה לנו חג שלם שחוגג את השאלת השאלות, את השיח. פסח – כאילו האפשרות הזאת באמת להיות בשיחה, להיות בסקרנות, להיות בתוך תודעה שיש לי מה ללמוד

מהמשפחה שלי, מהאח הקטן, מהאח הגדול, ארבעת הבנים. זה לא משנה מי יושב בשולחן סביבי – יש לי מה ללמוד מכולם.

מוריה: אנחנו במהדורה שעוסקת בהוגנות בחינוך, הרבה מאוד מהדברים שדיברת עכשיו מקדמים את אותה הוגנות בעולם המשתנה. דיברנו על המצב, על הקיטוב. אני מנסה לחלץ מילים שאמרת מתוך השיחה, שמכוונות להוגנות, שמא יתפספו דברים שלא אמרתי, אני אשמח שתשלימי. יש כאן את האלמנט של השייכות. חלק מהעניין של הוגנות זה שאתה מרגיש שאתה שייך, כמו כולם, בתוך התהליך הזה. הסיפור של ההנכחה של זהות – אתה לא צריך להסתיר שום דבר, אתה לא צריך להתבייש במקום שבאת ממנו. אתה צריך לדעת שלכל אחד יש את המטען התרבותי שלו, אבל גם לך יש את המטען התרבותי הזה. אתה מרגיש שיש לך מקום וקול ורוצים לשמוע אותך, והמנהגים שלך והתובנות שלך יש להם מקום לגיטימי, ואין דעה אחת בתוך תהליך. זאת אומרת, יש כאן מקום לשיח. החמצתי משהו?

שושי: לא, אני מרגישה שממש הקפת את הכל. אני רק אגיד שברגע שאתה מחויב ממש להביא את הקול שלך – לא רק שאתה לא צריך להתבייש, אלא ממש אומרים לך: "בוא תביא את הקול שלך, זה חלק מהשיח, אנחנו זקוקים לקול שלך" – אז באמת אתה בונה את הזהות שלך, וזה הכי מתחבר באמת להוגנות בחינוך, ש"אני... יש לי מקום. רוצים לשמוע גם אותי".

מוריה: תודה. אני רוצה לסיים בציטוט שלך. את אמרת שדיאלוג טוב הוא דיאלוג שאני יוצאת אחרת ממה שנכנסתי אליו, ואני חושבת שאני יוצאת אחרת עכשיו. אז באמת תודה רבה, זה היה לי לעונג.

שושי: תודה לך, מוריה.

מוריה: ולפני סיום, חשוב לי להזכיר לכם ולכן – הוגנות והכלה מתקיימות בראש ובראשונה בתוך הכיתה. והמשאב הכי חשוב, הכי יקר והכי משמעותי במערכת החינוך, זה אתן ואתם, המורות והמורים וצוותי ההוראה שלכם. תודה לחנה ללוש, מנהלת אגף החינוך היסודי, על קידום ערכי ההוגנות. תודה לצוות מט"ח, ותודה לכן ולכם שהאזנתם לנו. להתראות בפרק הבא. תודה רבה.